

Отримано: 12 червня 2024 р.

Прорецензовано: 19 липня 2024 р.

Прийнято до друку: 24 липня 2024 р.

e-mail: Olenalysenko8@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9424-350X>

Researcher ID: ACQ-8032-2022

DOI: 10.25264/2519-2558-2024-22(90)-26-29

Лисенко О. А. Фразеологічні одиниці в межах юридичного дискурсу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого: Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 26–29.

УДК: 811.111'373.7

Лисенко Олена Анатоліївна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ В МЕЖАХ ЮРИДИЧНОГО ДИСКУРСУ

У статті досліджено функціонування фразеологічних одиниць в межах юридичного дискурсу. Підкреслено, що юридична фразеологія акумулює соціальний досвід, який відображає національну специфіку, є словесним вираженням думок, емоційних оцінок, здатна нести прагматичну інформацію, пов'язану зі спілкуванням.

Визначено характерні особливості фразеологічних одиниць: єдність змісту і форми, відтворюваність, стабільний лексичний склад, граматична сталість, незмінність порядку складових елементів, поширеність серед мовців. Проаналізовано генетичну класифікацію юридичних фразеологічних одиниць.

Установлено, що професійна діяльність юриста передбачає використання фразеологічних одиниць різних типів, що обумовлено усною та писемною сферами комунікації. У межах юридичного дискурсу в професійній комунікації правника виокремлено основні фразеологічні одиниці, які мають комунікативно-прагматичний потенціал: мовні штампи, правові афоризми, фразеологія з грецької та римської міфології та розмовно-побутові фразеологізми. Відзначено, що мовні штампи переважають в писемному мовленні юриста й забезпечують нормативність та уніфікованість юридичних текстів. В усній юридичній комунікації значне й особливе місце посідають правові афоризми та фразеологізми з грецької та римської міфології, які допомагають вирішувати основні моральні проблеми, знайти обґрунтування вчинків і мотивів. Підкреслено, що використання фразеологічних одиниць в судочинстві допомагає посилити позиції сторін судового процесу, зацікавити й переконати в правильності суджень, адже юридична фразеологія акумулює в собі правовий досвід і моральну мудрість багатьох поколінь різних народів.

Зроблено висновок, що юридичні фразеологізми в юриспруденції виконують функцію тлумачення норм права, мають комунікативно-прагматичний потенціал, невіддільні від моралі і сприяють розкриттю принципів законності, гуманізму та правових свобод.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, юридичний дискурс, юридична фразеологія, мовні штампи, правові афоризми, юриспруденція, комунікативно-прагматичний потенціал.

Olena Lysenko,
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Yaroslav Mudryi National Law University

PHRASEOLOGICAL UNITS WITHIN THE LIMITS OF LEGAL DISCOURSE

The article examines the functioning of phraseological units within legal discourse. It is emphasized that legal phraseology accumulates social experience that reflects national and cultural specificity, is a verbal expression of thoughts, emotional assessments and is able to carry multifaceted pragmatic information related to communication. Characteristic features of phraseological units are determined: unity of content and form, reproducibility, stable lexical composition, grammatical constancy, invariance of the order of constituent elements, prevalence among speakers. The genetic classification of legal phraseological units is analyzed. It was established that the professional activity of a lawyer involves the use of phraseological units of various types, which is due to the oral and written spheres of communication. Within the framework of legal discourse, the professional communication of a lawyer identifies the main phraseological units that have communicative and pragmatic potential: language stamps, legal aphorisms, phraseology from Greek and Roman mythology, and colloquial everyday phraseology. It is noted that language stamps prevail in the written speech of a lawyer and ensure the normativeness and uniformity of legal texts. Legal aphorisms and phraseology from Greek and Roman mythology occupy a significant and special place in oral legal communication, which help to solve basic moral problems, to find justifications for actions and motives. It is emphasized that the use of phraseological units in court proceedings helps to strengthen the positions of the parties to the court process, interest and convince of the correctness of judgments, because legal phraseology accumulates the legal experience and moral wisdom of many generations of different peoples. It was concluded that legal phraseology in jurisprudence performs the function of interpreting legal norms, has communicative and pragmatic potential, is inseparable from morality and contributes to the disclosure of the principles of legality, humanism and legal freedoms.

Key words: phraseological unit, legal discourse, legal phraseology, language stamps, legal aphorisms, jurisprudence, communicative and pragmatic potential.

Постановка проблеми. Вивчення фразеології завжди передбачає певний дискурс, вимагає врахування специфіки тієї комунікативної сфери, яку вони обслуговують, у нашому випадку – юридичної сфери комунікації. Слід зважати на умови і обставини утворення, функціонування фразеологічних одиниць, явища, які протягом історії виникають у процесі контактування з іншими народами, на взаємодію мов, взаємозбагачення їх відповідною фразеологією. Це взаємопроникнення сприяє утворенню певних шарів фразеології тієї чи іншої мови. Сучасна українська фразеологія має численний і неповторний масив фразеологічних одиниць, які використовуються в різних сферах життя, зокрема в юриспруденції. Юридична фразеологія є неоднорідною за походженням, структурою, стилістичним забарвленням, тому дослідження функціонування фразеологічних одиниць права є вельми важливим й актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед відомих вітчизняних дослідників української фразеології слід назвати таких мовознавців, як Г. Удовиченко, М. Жовтобрюх, Л. Паламарчук, М. Пилинський, Н. Москаленко, Л. Кололомієць,

Л. Скрипник, В. Ващенко, І. Чередниченко, А. Коваль, Ф. Медведєв, Л. Авксентьєв, О. Юрченко, В. Ужченко. У своїх працях вони розкрили основні теоретичні й практичні аспекти вивчення фразеології української мови, приділяючи основну увагу дослідженню структури, генезису, типології й семантики

Зазначимо, що фразеологія тісно пов'язана зі світосприйняттям конкретного народу, оскільки ментальність людини є однією з важливих передумов виникнення фразеологізмів. З огляду на це заслуговують на увагу класичні праці В. фон Гумбольдта, Ф. де Сосюра та О. Потебні.

Фразеологізми були об'єктом дослідження в дисертаціях, монографіях та наукових публікаціях і сучасних українських мовознавців, які аналізували різні аспекти формування та функціонування цих одиниць у конкретних дискурсах. Так, наприклад, когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти фраземіки української літературної мови досліджували Н. Венжинович (2018) та Р. Луканинець (2013), антропоцентризм латинських афоризмів (на матеріалі юридичних і релігійних формул) – Сердюк А. (2018), функціонування фразеологізмів у мові права – С. Бігун (2012), Н. Єльнікова (2019), Н. Разбегіна (2015), О. Чуєшкова (2002) та ін.

Огляд основних праць з фразеології дає підстави стверджувати, що основна увага в них приділялася народним та фольклорним фразеологізмам. Фразеологія в юриспруденції комплексного та системного вивчення на сьогодні не здобула й потребує подальших наукових досліджень. **Метою** нашої розвідки буде дослідження походження та особливостей функціонування фразеологічних одиниць в українській юриспруденції, а також визначення їхнього комунікативно-прагматичного потенціалу в сучасному юридичному дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Українська фразеологія посідає важливе місце в професійній діяльності юристів. Вона акумулює соціальний досвід, який відображає національну специфіку, є словесним вираженням думок, емоційних оцінок, здатна нести прагматичну інформацію, пов'язану зі спілкуванням. Фразеологізми слугують своєрідним кодом, розкриваючи характер відносин між учасниками професійного спілкування (Єльнікова, 2019: 223). Уживання фразеологічних одиниць в юридичному дискурсі зумовлене їхнім походженням та особливостями функціонування.

Спільною назвою для всіх фразеологічних зворотів є фразеологічна одиниця. Вона являє собою структурно-семантичну єдність і має такі ознаки: відтворюваність, стабільний лексичний склад, граматична єдність, незмінність порядку складових елементів, поширеність серед мовців.

Фразеологічна одиниця розглядається як певна цілісність, яка в процесі мовлення не створюється заново, а відтворюється, оскільки вже є в системі мови в готовому вигляді. Типовою ознакою фразеологічної сполуки є повне або часткове її переосмислення. Перед аналізом фразеологічної одиниці необхідно визначити її межі. Складне речення – межа фразеологізму. Утворення, що виходять за їх межі, не є фразеологізмами. Усі фразеологісти відзначають таку важливу властивість фразеологізму, як стійкість. Саме цим обмежується вибір змінних компонентів фразеологізму на різних рівнях мови.

Кожній фразеологічній одиниці властива єдність змісту і форми. Семантична і структурна організація словосполучення визначає його зміст і приналежність до певного типу стійких словосполучень. Вивчення типової будови і класифікації установлених мовних зворотів має велике значення не тільки для виявлення глибинного процесу розвитку фразеології в конкретній мові, але й для виявлення самобутності мови й багатства словникового запасу.

Українська фразеологічна система постійно поповнюється різними способами. Упродовж свого історичного розвитку український народ створив численні прислів'я, приказки, каламбури, різноманітні ідіоматичні сполуки та інші види фразеологічних одиниць. Значна частина з них має давні традиції, інші створені вже в наш час. Варто зазначити, що кожне покоління робить свій внесок до фразеології, створюючи нові ідіоми.

Генетична класифікація юридичних фразеологічних одиниць передбачає поділ на такі дві групи: 1) власне українські, які утворилися на власному українському ґрунті, на основі власних ресурсів, за внутрішніми законами розвитку мови; 2) запозичені, які прийшли до нас з інших мов шляхом прямого запозичення або калькування й пристосувалися до граматичної будови й лексичного складу нашої мови.

До першої групи насамперед належить фразеологія, створена українським народом: прислів'я, приказки, ідіоми, каламбури. Найдавнішою за походженням є загальнослов'янська фразеологія поширена в усіх слов'янських мовних групах. Цей фразеологічний пласт був успадкований давньоруською мовою від загальнослов'янської мовної основи.

Фразеологічний матеріал, який знайшов відображення в культовій літературі перших століть старослов'янської писемності, значною мірою є спільним для майже всіх слов'янських мов. Навіть побіжний аналіз фразеологічного складу сучасної української літературної мови, дає нам багато прикладів фразеологічних одиниць старослов'янського походження. Наприклад: *перекувати мечі на рала; притча во язицях; берегти як зіницю ока; святая святих; око за око; зуб за зуб; вовк в овечій шкурі, в поті чола; голос пророка, що волає в пустелі; наріжний камінь; корінь зла; ім'я їм легіон; перекувати мечі на орала; і плоть і кров* та ін. Коріння цих прислів'їв сягає переважно біблійного походження.

Значне місце в українській юридичній фразеології посідає давньоруська фразеологія, яка виникла внаслідок окремого існування давніх діалектів східних слов'ян разом із самою давньоруською мовою. Писемні пам'ятки Київської Русі розкривають її багатство, доводять, що фразеологія охоплює різні аспекти суспільного життя. Ці фразеологізми, відображені у давньоруських пам'ятках, і сьогодні поширені в усіх східнослов'янських мовах. Вони можуть бути як книжного, так і народного походження. Наприклад: *зло чинити; метати бісер перед свинями; чинимо відомо; іду на ви; товкти воду в ступі; вовків бояться – в ліс не ходити; перемивати кісточки; кому що, а курці просо та ін.*

До другої групи належать різні запозичення та кальки фразеологізмів з інших мов. Генезис багатьох уживаних тепер у нас фразеологізмів свідчить про тісний зв'язок української мови та культури з мовами й культурами інших європейських народів. Помітне місце серед таких фразеологічних одиниць належить тим, що пов'язані з грецькою та римською міфологією: *авгійові стайні, аргусове око, ариаднина нитка, ахіллесова п'ята, віща Кассандра, Геростратова слава, розрубати Гордіїв вузол, золотий вік, канути в Лету, між Сциллою і Харібдою, олімпійський спокій, скриня Пандори, терези Феміди, яблуко чвар* (давньогрецькі); *авгурова усмішка, колесо Фортуни, перейти Рубікон, ставати у позу Катана, ювеналів бич* (давньоримські) і численна кількість інших, генезис яких тісно пов'язаний з грецькою і римською міфологією.

Слід також зазначити, що усталені мовні звороти (фразеологізми) мають чітку й виразну стилістичну маркованість. Різні функціональні стилі сучасної літературної мови мають свої характерні фразеологічні засоби. Тому за стилістичним забарвленням фразеологізми зазвичай поділяють на розмовно-побутові (*бачити смаленого вовка, годувати жданіками, глухий кут, хоч греблю гати, руки нагріти, прикусити язика* тощо) та книжні (*альфа і омега; сізифова праця; Борітеся – поборете; мирова угода; порядок денний; фізична особа; останнє слово підсудного* тощо). Зауважимо, що в усному юридичному спілкуванні переважають розмовно-побутові фразеологізми, а в писемному – книжні.

Книжні фразеологізми мають писемне походження і становлять основу офіційно-ділового, наукового, конфесійного та публіцистичного стилів. Серед них можна виокремити мовні штампи (кліше), вислови відомих людей (цитати, афоризми), усталені мовні звороти з грецької та римської міфології. В юридичній фразеології важливе місце посідають мовні штампи, які в професійних текстах представлені термінологічними словосполученнями.

Слід одразу зауважити, що юридичну фразеологію диференціюють за різними критеріями. Наприклад, загальновідомою є класифікація В. Виноградова, за якою фразеологічні одиниці з погляду їх семантичної спаяності поділяються на три групи: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення. За структурою фразеологія поділяється на прислів'я, приказки, каламбури, крилаті вислови, мовні штампи та ідіоми.

Професійна діяльність юриста передбачає використання фразеологічних одиниць різних типів, що обумовлено усною та писемною сферами комунікації. Однак у межах юридичного дискурсу в професійній комунікації правника можна виділити основні фразеологічні одиниці, які мають комунікативно-прагматичний потенціал: мовні штампи, правові афоризми, фразеологія з грецької та римської міфології, розмовно-побутова фразеологія.

У межах юридичного дискурсу надзвичайно важливим є використання мовних штамтів, які становлять основу фразеологічної системи офіційно-ділового стилю. Активне вживання таких фразеологічних одиниць в юридичних текстах зумовлене тим, що вони легко відтворюються у процесі мовлення, забезпечують автоматизацію комунікації та точно й стандартно передають зміст повідомлюваного. Зауважимо, що вони мають усі ознаки фразеологічної одиниці, однак компоненти мовного штапу зберігають відносну самостійність лексичних значень та позбавлені, в основному, емоційного забарвлення.

Мовні штампи переважають в писемному мовленні юриста й забезпечують нормативність та уніфікованість юридичних текстів. Їх можна поділити на дві групи: загальні та юридичні. Загальні мовні штампи не мають правової етимології. Вони виконують допоміжні функції в юридичному мовленні, надаючи йому офіційного характеру (*згідно з наказом, доводжу до Вашого відома, реєстраційний номер, зазначене вище* тощо). Юридичні мовні штампи мають правову семантику і допомагають забезпечити нормативність, точність і ясність у відтворенні й передачі правової інформації. Насамперед мова йде про юридичні термінологічні словосполучення (*юридична особа, неправомірна вигода, судове слідство, тяжкий злочин, криміналістична експертиза, відбувати покарання, повідомити суд та ін.*).

Слід зазначити, що юридичні мовні штампи мають всі ознаки юридичного терміна. Вони мають дефініцію, беземоційні, сприяють точності й однозначності сприйняття інформації, не припускають заміни слів, порушення усталеного порядку між словами, створюють умови для належної реалізації правового припису.

В усному професійному мовленні правника велику роль відіграють юридичні афоризми, які мають книжне походження. Якщо для писемного мовлення юристів найбільш характерне вживання юридичних мовних штамтів, то для усного – правових афоризмів.

Правові афоризми як жанр містять в собі різного роду прості судження про правові явища і факти: крилаті вислови, прислів'я, сентенції, максими, гноми, висловлювання, парадокси, анекдоти. Безсумнівно, для сучасної юриспруденції крилаті вислови відомих філософів, громадських діячів, правознавців є своєрідним тлумаченням основних принципів права, школою мудрості, джерелом духовного збагачення. Прагматичний аспект юридичних афоризмів в судових промовах, публіцистичних виступах виявляється в пізнавальному і виховному впливі.

Більшість юридичних афоризмів з'явилася ще в період становлення римського права і стали класикою юриспруденції. Наприклад, *Ius est ars boni et aequi* – право є мистецтвом добра і справедливості. Таке визначення права наявне в енциклопедичній праці «Artes» давньоримського вченого Авла Корнелія Цельса. *Summum ius – summa iniuria* – найвище право – найвища несправедливість (Цицерон). *Legem brevem esse oportet* – закон має бути коротким (Сенека). *Salus populi suprema lex esto* – нехай благо народу стане найвищим законом (Цицерон).

Кожна афористична система, зберігаючи внутрішню єдність та репрезентуючи моральність, фактично передбачає умови для вибору пріоритетів й моральних цінностей, які є надзвичайно важливими для судочинства. Правові афоризми, відображаючи різноманітні моральні рішення й ціннісні орієнтири, можуть дати нам досконалий погляд на моральну чистоту суспільства. Вони допомагають вирішувати основні моральні проблеми: знайти обґрунтування вчинків і мотивів, дій і слів, почуттів і думок.

Погоджуємося з висновками дослідження А. Сердюк про важливе місце латинських процесуальних і культових формул у фразеологічній картині світу та про досить високий рівень їхньої антропоцентричності. Це вказує на значний вплив людини на формування актів і постулатів, з одного боку, та на вплив юриспруденції та релігії на формування мовної картини світу, з іншого боку (Сердюк, 2018).

Фразеологізми античності, які походять з грецької та римської міфології, посідають особливе місце в юридичному дискурсі. Найбільш часто вони використовуються в судових промовах, аби надати виступові колоритності, емоційності, переконливості та логічності викладу думки (*дамоклів меч, ахіллесова п'ята, нитка Аріадни, авгієві стайні, яблуко розбрату, гордіїв вузол, драконівські закони* та ін.).

Зауважимо, що не менш важливим в судових промовах адвокатів є вживання розмовно-побутової фразеології, яка має виразне емоційне забарвлення. Як приклад можна навести цілу низку народних прислів'їв та приказок: *закон як дишло – куди повернеш туди і виїшло; закони назад не пишуться; де закони виповняють, там усі права бувають; закони добрі та судді лихі; дурням закон не писаний; закон – не вогонь: водою не заллеш; закон – не ціпок, через коліно не зламаеш; закон для громади, що віжки для коня та ін.*

Учасники судового процесу виважено вживають їх, маючи на меті переконати присутніх і досягнути позитивного вирішення судової справи. Такі фразеологізми завжди є вдалою формулою для вираження думок, вони зазвичай формують квінтесенцію змісту. Їхнє вживання в юридичному дискурсі зумовлене комунікативно-прагматичною релевантністю їх семантики, тобто їх здатністю виступати не тільки засобом комунікації, але й виконувати прагматичну функцію впливу на реципієнта інформації (Слишинська, 2017). Використання фразеологічних одиниць завжди допомагає посилити позиції сторін судового процесу, зацікавити й переконати суд в правильності суджень, адже юридична фразеологія акумулює в собі правовий досвід і моральну мудрість багатьох поколінь різних народів.

Висновки. Можна зробити висновок, що фразеологічні одиниці відіграють важливу роль в юридичній комунікації. Вони активно вживаються як в писемному, так і в усному мовленні правників. Юридичні фразеологізми в юриспруденції виконують функцію тлумачення норм права, мають комунікативно-прагматичний потенціал, невіддільні від моралі і сприяють розкриттю принципів законності, гуманізму та правових свобод.

Фразеологія в межах юридичного дискурсу допомагає розуміти навколишній світ, керуватися моральними та правовими приписами, розбудовувати справедливе суспільство.

Література:

1. Бігун С. В. Фразеологічні одиниці у підмові права: класифікація та семантичний потенціал. *Вісник Львівського університету. Серія: Іноземні мови*, 2012. Вип. 19. С. 66–70.
2. Венжинович Н. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти: Автореф. дис. докт. філол. наук: спец. :10.02.01 – українська мова. Київ, 2018. 40 с.
3. Сльнікова Н. І. Фразеологія у професійному мовленні правоохоронців. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. Харків, 2019. С. 222–224.
4. Разбегіна Н. В. Аналітичні номінації термінів міжнародного права. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна»: збірник наук. праць. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2015. Вип. 58. С. 346–348.
5. Сердюк А. М. Антропоцентризм латинських афоризмів (на матеріалі юридичних і релігійних формул). *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. Серія: «Філологія», 2018. Вип. 37-4. С. 112–114.
6. Слишинська Г. М. Семантичний потенціал фразеологізмів у судовому дискурсі (на матеріалі захисних адвокатських промов). *Лінгвістичний вісник*. 2017. Спецвип. С. 200–203.
7. Чуєшкова О.В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект): дис...канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. Х., 2002. 189 с.

References:

1. Bihun, S. V. (2012). Frazeolohichni odyntsi u pidmovi prava: klasyfikatsiya ta semantychnyy potentsial. *Visnyk L'vivskoho universytetu. Seriya: Inozemni movy* [Phraseological units in the context of law: classification and semantic potential], 19, 66-70.
2. Venzhynovych, N. (2018). Frazemika ukrayins'koyi literaturnoyi movy: kohnityvnyy ta linhvokul'turolohichnyy aspekty [Phrasemics of the Ukrainian literary language: cognitive and linguistic-cultural aspects]: Avtoref. dys. dokt. filol. nauk: spets. :10.02.01 – ukrayins'ka mova. Kyiv, 40.
3. Yel'nikova, N. I. (2019). Frazeolohiya u profesijnomu movlenni pravookhorontsiv [Phraseology in the professional speech of law enforcement officers]. *Suchasni problemy pravovoho, ekonomichnoho ta sotsial'noho rozvytku derzhavy*, 222-224.
4. Razbyehina, N. V. (2015). Analitychni nominatsiyi terminiv mizhnarodnoho prava [Analytical nominations of international law terms]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya»*. Seriya «Filolohichna»: zbirnyk nauk. prats', 58, 346-348.
5. Serdyuk, A. M. (2018). Antropotsentryzm latyns'kykh aforyzmiv (na materialy yurydychnykh i relihiynykh formul) [Anthropocentrism of Latin aphorisms (on the material of legal and religious formulas)]. *Naukovyy visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: «Filolohiya»*, 37-4, 112-114.
6. Slyshyns'ka, H. M. (2017). Semantychnyy potentsial frazeolohizmiv u sudovomu dyskursi (na materialy zakhysnykh advokats'kykh promov) [Semantic potential of phraseological units in court discourse (on the material of defense lawyers' speeches)]. *Linhvistychnyy visnyk, Spetsvyp*, 200-203.
7. Chuyeshkova, O.V. (2002). Analitychni nominatsiyi v ekonomichnij terminosystemi (strukturno-typolohichnyy aspekt) [Analytical nominations in the economic term system (structural-typological aspect)]: dys...kand. filol. nauk: 10.02.01 / Kharkivskyy natsional'nyy un-t im. V. N. Karazina / O.V. Chuyeshkova. Kh., 189.